

Feministisch oud worden (2001)

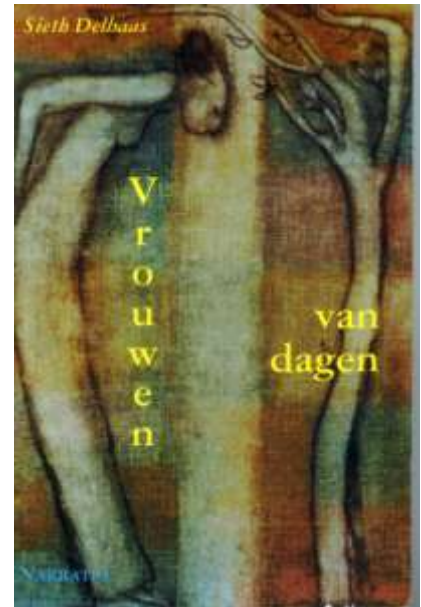
Hoe blijf je bij het ouder worden trouw aan je feministische levenshouding?

Sieth Delhaas

Tijdschrift onbekend: ca. 2001

Tijdens de tweede Oostenrijkse vrouwensynode in juli 2000 mocht ik in het programma-onderdeel *Open Space* iets vertellen over dit thema. In het gesprek dat daarop volgde met Oostenrijkse, Duitse en Zwitserse vrouwen werden vooral door Oostenrijkse vrouwen afspraken gemaakt om ook in hun land iets te realiseren dat met *feministisch oud worden* te maken had. Een deelneemsters zei: 'Op die manier wordt oud worden aantrekkelijk.'

Met dit artikel laat ik zien hoe een groep vrouwen sinds tien jaar bezig is zich te oefenen in feministisch ouder worden.



Sandwichpositie

In Nederland hebben negen vrouwen, die elkaar vanaf het begin van de oecumenische vrouwenbeweging en feministische theologie kennen, systematisch en gedurende zes jaar over dit onderwerp gesproken. Eerder, vanaf het midden van de jaren zeventig, voerden zij met elkaar acties over problemen met hun verschillende kerken, namen deel aan weekends over feministische theologie, hielden gesprekken over relaties en seksualiteit dat resulteerde in het boekje *Blikopener*¹. Langzamerhand verminderden de contacten. Tot op een moment, het was maart 1992, dat deze vrouwen zich realiseerden dat ze sindsdien twintig jaar ouder waren geworden. Ze besloten weer regelmatig bij elkaar te komen om te zien welke consequenties dit voor hen had opgeleverd. Bijvoorbeeld, tijdens hun eerste gesprek bleek dat enkelen van hen in de zogenaamde *Sandwichpositie* zaten.²

¹ Delhaas, Sieth, *Vrouwen spreken zich uit over huwelijk, relaties en pastoraat. Een blikopener* (Amersfoort 1982) i.o.v. de werkgroep 'De Vrouw in Kerk en Samenleving' van de Raad van Kerken in Nederland i.s.m. de speciaal daartoe opgerichte sub-werkgroep 'Huwelijkspastoraat'.

² Met deze uitdrukking wordt de situatie geschetst waarin vrouwen, nadat hun kinderen volwassen zijn geworden, toch opnieuw of nog steeds door kinderen worden geclaimd en zich tegelijkertijd verantwoordelijk voelen voor de zorg voor (één van de) ouders. In het eerste geval kwam dit in de jaren tachtig/negentig veelvuldig voor met kinderen met een mislukte of afgebroken studie, of die werkloos waren geworden of geen werk konden vinden. Dit had te maken met een economische neergang vanaf halverwege de jaren tachtig. Deze situatie is intussen veranderd. De omstandigheden met ouders zijn nog dezelfde i.v.m. teruglopende overheidsfinanciën in de gezondheidssector.

² Deze maatschappelijke veranderingen moeten voor elk Europees land apart bekeken worden. Door de samenwerking binnen de Europese Unie is het mogelijk dat er vanuit de Unie druk wordt uitgeoefend op

Ze besloten een groep op te richten waar thema's behandeld konden worden die volgens hen te maken hadden met ouder worden. Ze waren weliswaar dezelfde vrouwen als twintig jaar geleden, maar hun levensomstandigheden waren drastisch veranderd en zouden, zo voorzagen zij, bij het ouder worden nog meer veranderen. Wat volgens hen al veranderd was, werd benoemd als verlies van energie, van kracht, van partners, van familieverbanden, werk, afbrokkeling van netwerken, teruggang van gezondheid en mobiliteit. Tegelijkertijd hoorden ze van elkaar dezelfde wens: ook bij het ouder worden willen wij behouden en uitbouwen wat gezamenlijk verworven is in onze strijd vanuit de vrouwenbeweging. De krachten die ons resten willen we zo mogelijk blijven gebruiken om veranderingen van de positie van vrouwen in cultuur, kerk en maatschappij uit te bouwen.



De groep noemde zich *Overleven door vriendinnen*. De gesprekken startten in 1993. In 1995 besloten de vrouwen, die geboren waren tussen 1921 en 1936, hun bevindingen te boek te stellen en in 1998 werden via het maatschappelijk werk van een van de protestantse kerken, financiën beschikbaar gesteld om werkzaamheden en uitgave te financieren.

Tijdens een grote manifestatie, waaraan ruim driehonderd vrouwen deelnamen, werd het boek *Vrouwen van dagen* in april 1999 in Roermond gepresenteerd. Na een half jaar was een tweede druk nodig. Sindsdien hebben de schrijfster en andere vrouwen van de groep vele lezingen en studiedagen over dit thema begeleid. Er is een oudere vrouwenbeweging op gang gekomen.

Werkwijze

De gesprekken begonnen met de balans opmaken van de eigen levenssituatie. Welke kwaliteit van bestaan ondervond ieder op dat moment? Daarbij ging het over de beleving van problemen waarbij niet teruggegrepen kon worden op traditie of voorbeelden. Uitgangspunt was, zoals één van de groep het uitdrukte: 'Wij willen de toekomst niet over ons laten komen, maar deze weerbaar en bewust onder ogen zien. Waar liggen grenzen? Hoe kunnen we creatief en alert omgaan met het leven en de omstandigheden?'

Bij het opmaken van de stand van de balans werden verschillen tussen de vrouwen onderling zichtbaar zoals persoonlijke verlangens, problemen, zorgen en vragen, maar ook hun materiële omstandigheden zoals inkomen en woonomstandigheden, hun burgerlijke staat en de gevolgen daarvan op hun materiële omstandigheden. Deze verschillen werden uitgewerkt tot thema's en aangevuld met andere onderwerpen die zich volgens de groep bij ouder worden zouden kunnen voordoen.

aangesloten landen om bepaalde veranderingen door te voeren. Dit kunnen inwoners van het betreffende land als wel of niet gunstig ervaren. De Oudere vrouwenbeweging in Nederland heeft de bemoeienissen van de EU doorgaans als positief ervaren omdat zij de Nederlandse overheid wees op achterstanden in het beleid ten aanzien van de positie van oudere vrouwen.

Voorafgaand aan elke bijeenkomst werden de gedachten over dat thema door iedere deelnemer afzonderlijk op papier gezet en besproken. De schrijfster legde deze gesprekken vast en beide onderdelen vormden het uitgangspunt voor het boek. Aan het eind van de gesprekken, die in 1997 werden afgesloten, waren 24 thema's behandeld. Deze werden volgens een wetenschappelijk methode gerangschikt, over vijf levensdomeinen t.w.: welzijn; sociaal netwerk; werk, materiële situatie; vrije tijd; normen en waarden.

Om de ervaringen te verbreden werd een sociaal-gerontologe verzocht enquêtevragen op te stellen op basis van de opgedane ervaringen in de gesprekken. Deze werden door de groepsleden voorgelegd aan vrouwen die voor 1940 geboren waren en van wie verondersteld werd dat zij zich met deze problematiek bezighielden.

Van de ruim honderd verspreide formulieren waren er na lezing achtentachtig bruikbaar. Door de open-vraagvorm kregen de geënquêteerden de ruimte hun ervaringen naar eigen beleving op te schrijven. Het werden soms lange levensverhalen.³ Citaten en samenvattingen werden tussen de teksten in het boek opgenomen.

De hoofdstukken gerangschikt naar de levensdomeinen, werden ingeleid met een korte beschouwing over de culturele en maatschappelijke omstandigheden waarin de vrouwen hadden geleefd en gewerkt en welke belangrijke maatschappelijke veranderingen er tijdens het leven van deze generaties hadden plaats gevonden.

Maatschappelijke achtergrond

Vooraf vrouwen die zich vanaf de jaren zeventig hadden geëngageerd met de vrouwenbeweging hadden vaak met veranderingen te maken gekregen. Hun leven vertoonde vaak breuken op het gebied van relaties, conventies en kerk. Het leven van die vrouwen die zich niet met de vrouwenbeweging hadden verbonden, bleek echter niet veel minder door veranderingen van buitenaf beïnvloed te zijn.

Dit kwam vooral omdat de Nederlandse overheid in de jaren zeventig was ingegaan op diverse wensen van de vrouwenbeweging. Deze nam diverse maatregelen op het gebied van emancipatiebeleid. Een in 1981 wettelijk ingestelde Emancipatieraad (opvolger van de Emancipatie Commissie van 1974) zou deze plannen begeleiden en stimuleren.

De Emancipatieraad werd echter al in 1997 opgeheven. En de indruk bij de vrouwenbeweging overheerste dat de overheid de voordelen van het emancipatiebeleid naar zichzelf had toe getrokken. De nadelen kwamen vooral voor rekeningen van oudere ongehuwde en bijstandsvrouwen. Een voorbeeld daarvan was de voor weduwen en bijstandsvrouwen zeer nadelige verandering in de pensioen-uitkeringenwetgeving. Voor Nederland was de, in vergelijking met andere Europese landen,



³ De *resultaten* van de enquêtes zijn sinds 2006 ondergebracht in het archief van de auteur dat wordt bewaard in het *Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800 - heden)* van de Vrije Universiteit te Amsterdam

bijzondere situatie van invloed, dat gehuwde vrouwen tot in de jaren zeventig niet ‘mochten’ werken, verbonden met het kostwinnersbeginsel. Vrouwen in overheidsdienst werden vanaf de jaren twintig bij het aangaan van een huwelijk ontslagen. Vele bedrijven volgden dit voorbeeld. In die tijd werd het sociaal en moreel als onverantwoord gezien dat vrouwen, wanneer zij kinderen hadden, buitenshuis werkten. In de jaren vijftig verrichtte nog geen twee procent van de gehuwde vrouwen betaalde arbeid.

Onder invloed van de vrouwenbeweging en het emancipatiebeleid nam het percentage buitenshuis werkende vrouwen vanaf de jaren zeventig langzaam toe. In 1990 kwam er een wettelijke maatregel waarbij meisjes die na 1972 waren geboren, economisch zelfstandig zouden moeten te zijn. Daarmee werd het kostwinnersbeginsel van 1926, waarbij de gehuwde man verplicht werd in het onderhoud van vrouw en kinderen te voorzien, opgeheven.

Oudere vrouwen die tijdens hun huwelijk geen betaalde arbeid hadden verricht en vervolgens waren gescheiden of hun echtgenoot door de dood hadden verloren, vonden echter geen of moeilijk een betaalde baan. Bij onderzoek bleek dat het beeld van oudere vrouwen in de Nederlandse samenleving zeer ongunstig is. Het gevolg daarvan is dat het zelfbeeld van vrouwen daarmee overeenkomt. De generaties vrouwen die voor 1940 geboren zijn en die niet kunnen profiteren van een pensioen van de echtgenoot, hebben een zwakke financiële positie.⁴ In Nederland is in de jaren tachtig door arme vrouwen de term *feminisering van de armoede* ingevoerd. Deze politieke kant van het ouder worden heeft naast spirituele, sociale en relationele aspecten, de discussie in de groep *Overleven door vriendinnen* bijzonder beïnvloed.

Onderling vertrouwen en respect

Aanvankelijk waren er aarzelingen of een boek over de gesprekken belangrijk was. Er verschijnen immers zo veel brochures en boeken over ouder worden. De groep kwam al werkend achter het specifieke van hun manier van spreken. Deze vrouwen kenden elkaar al enkele decennia. Het was een vertrouwde kring van vrouwen waarin kritisch maar solidair naar elkaar werd geluisterd. Vanuit die opstelling konden zij elkaar ook kritisch bevragen. ‘Wij durven dingen tegen elkaar te vertellen, die wij nergens anders kwijt kunnen. Hier kunnen wij alles zeggen zonder een bepaald etiket opgeplakt of een oordeel over ons heen te krijgen.’ De groep kreeg ‘bepaalde schemergebieden helder die elders onbelicht bleven.’ Belangrijkste punt was: ‘Wij voelen er niets voor om, eenmaal oud geworden, ons opnieuw te schikken in structuren van onderdrukking.’

Door de intensieve voorbereidingen en gesprekken werden bepaalde thema’s geactualiseerd die in het kader van ouder worden nooit aan de orde komen. Vaak gebeurt dit alleen in therapeutische gesprekken. Dit gold vooral voor de thema’s als: het verleden onder ogen zien, omgaan met teleurstellingen en tegenslagen, twijfels en angsten voor de toekomst,

⁴ Deze maatschappelijke veranderingen moeten voor elk Europees land apart bekeken worden. Door de samenwerking binnen de Europese Unie is het mogelijk dat er vanuit de Unie druk wordt uitgeoefend op aangesloten landen om bepaalde veranderingen door te voeren. Dit kunnen inwoners van het betreffende land als wel of niet gunstig ervaren. De oudere vrouwenbeweging in Nederland heeft de bemoeienissen van de EU doorgaans als positief ervaren omdat zij de Nederlandse overheid wees op achterstanden in het beleid ten aanzien van de positie van oudere vrouwen.

seksualiteit en ouder worden. Ook het ongeleefde leven; hiermee werden verwachtingen bedoeld en onder woorden gebracht, die tijdens het leven van een persoon nooit werkelijkheid waren geworden. Door er over te praten, kreeg dat leven toch een eigen bestaan.

Het thema gezondheid nam vooral in de enquêteantwoorden een belangrijke plaats in. Vaak wordt het ouder worden beheerst door een slechte lichamelijke of mentale conditie die te maken heeft met ervaringen of moeilijke situaties uit het verleden. In de gesprekken ontdekten de vrouwen dat het spreken over deze zaken een belangrijke factor is om die last uit het verleden achter zich te laten.

Sociaal netwerk

Alleen of samen oud worden bleken belangrijke onderwerpen. In de praktijk van alle dag wordt vooral door ouderen die als partners nog samen zijn, daarover te weinig of nauwelijks gesproken. Als dat wel gebeurt, blijkt het dan niet alleen te gaan over gevoelens van eenzaamheid of de inrichting van het dagelijks leven, maar ook over emoties en financiële gevolgen voor de achterblijvende wanneer een van de partners overlijdt. Het was spannend te ontdekken welke kanten van een zaak onverwachts naar voren kwamen in een thema dat op zich heel onschuldig leek. Bijvoorbeeld het uitspreken dat alleen oud worden, ook nadat je geliefde partner is overleden, goede of zelfs plezierige kanten kan hebben wanneer je nieuwe kanten in jezelf ontdekt van zelfstandigheid, waarin je uitdagingen durft aangaan die je in het samenzijn nooit gekend zou hebben.



Misschien golden die ontdekkingen speciaal het levensdomein *sociaal netwerk*. Daarin kwam immers ook de verhouding met de kinderen aan de orde. Niet specifiek als kinderen, maar als dialoog met jongeren. Want niet iedereen heeft eigen kinderen. Wel heeft iedereen bij het ouder worden contact met jongeren. Hoe staan oudere vrouwen daarin? In die gesprekken kwamen thema's als respect, gelijkwaardigheid en tradities in een veranderende wereld ter sprake.

Het al of niet oma willen zijn

In de Nederlandse situatie staat dit onderwerp sterk in de belangstelling. Op jonge vrouwen ligt een zware druk om betaalde arbeid buitenshuis te combineren met de zorg voor jonge kinderen. De overheid heeft voldoende kinderopvang beloofd, maar komt die belofte niet na. Jonge vaders zijn nauwelijks bereid de zorg voor kinderen te delen of hun carrière in gevaar te brengen. Moeten oma's vanzelfsprekend inspringen? Feministische oma's maken eigen keuzes. Vaak vallen die keuzes uit naar de kant die de nieuwe levensfase biedt. Deze keuzes hebben te maken met wensen die in de ouderdom eindelijk vervuld mogen worden. Veel vrouwen kiezen alsnog voor een opleiding. Niet omdat zij hun financiële situatie daardoor kunnen verbeteren. Wel omdat zij hun kijk op de wereld willen vergroten. Velen van hen

kregen vroeger niet de kans om te leren of te studeren omdat ze maar een meisje waren. Ook kiezen zij voor vrijwilligerswerk waarvoor zij vroeger nooit tijd hadden. Deze inhaalmanoeuvres tekenen het leven van veel oudere vrouwen waardoor het ouder worden een nieuwe dimensie krijgt. Hierdoor ontstaat een nieuwe generatie oudere vrouwen, met wie de samenleving geen raad weet en waarop zij niet is ingesteld.

Toekomst

De werkgroep *Overleven door vriendinnen* wil met haar ervaringen en uitspraken tegenwicht bieden aan twee beelden die op dit moment de samenleving beheersen. Enerzijds is er de dreiging van een vergrijzende samenleving, met een hoog opgejaagd kostenplaatje voor rekening van de jongere generaties. De beelden daarbij leveren de media vanuit verpleegtehuizen die overvol zouden zitten met gebrekkige en demente ouderen, vooral vrouwen.



Anderzijds zijn er de reclame folders van profiterende bedrijven en organisaties over de *grijze golf*. Zij laten vooral beelden zien van gezonde, jeugdige, heteroparen die, goed gekleed, rondreizen en genieten zonder zorgen om geld of gezondheid.

De vrouwen van *Overleven door vriendinnen* willen van hun kant laten zien dat er tussen deze extremen nog een heel ander en zeer gevarieerd leven van oudere vrouwen bestaat. Dat leven kan elke oudere vrouw zelf en op haar manier zichtbaar maken.

Na het verschijnen van het boek *Vrouwen van dagen* is de groep niet opgeheven. Ook al wonen de vriendinnen te ver van elkaar vandaan om elkaar door dagelijkse ontmoetingen *in het leven te houden*, toch is het onderlinge contact zo waardevol dat zij dit niet willen opgeven. Per kwartaal komen zij bij elkaar en gaan door met onderwerpen die volgens hen zelden of nooit besproken worden in relatie tot het ouder worden. Eens per jaar wordt de ontmoeting verlengd tot drie dagen op een heerlijke plek die een bevriende vrouw hen ter beschikking stelt. Enkele voorbeelden die tot nu toe onderwerp van gesprek waren:

- als je ziet dat het in de relatie van je kinderen niet goed gaat, spreek je je ongerustheid dan uit?
- in de feministische theologie worden nieuwe visies op *het gezin* ontwikkeld, wat is onze kijk op die ontwikkeling vanuit eigen ervaring?
- het gevoel er niet meer bij te horen.

De schrijfster van het boek (1936) werkt momenteel, als afsluiting van haar studie Algemene Cultuurwetenschappen, aan een doctoraalscriptie over de invloed van de Vrouwenbeweging tussen 1967 en 1997 op het overheidsbeleid ten aanzien van oudere vrouwen.

Met hun activiteiten hebben de vrouwen de uitspraak bevestigd die zij tien jaar geleden deden: ook bij het ouder worden willen wij behouden en uitbouwen wat gezamenlijk verworven is in onze strijd binnen de vrouwenbeweging. De lichamelijke en mentale krachten die ons resten willen we zo mogelijk blijven gebruiken om veranderingen van de positie van vrouwen in cultuur, kerk en maatschappij uit te bouwen.